

تحلیل رابطه پایگاه اجتماعی و اقتصادی قومیت‌ها با جدایی‌گزینی شهری

(مورد مطالعه: محلات شهر تکاب)

فریدون بابایی اقدم^۱، سمیه روشن رودی^۲، ابوذر مطیع دوست کومله^۳، محمدمامین عطار^۴

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۲/۱۸

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۶/۱۵

از صفحه ۱۱۳ تا ۱۳۲

بزهشنامه جغرافیای انتظامی

سال پنجم، شماره نوزدهم، پاییز ۱۳۹۶

چکیده

جدایی‌گزینی به‌عنوان یک مشکل و جدایی بین جوامع قومی، مذهبی، نژادی و گروه‌های درآمدی شهری، از مهم‌ترین موانع توسعه است. مهم‌ترین بعد آن، جدایی‌گزینی در درآمد اقتصادی بوده که منجر به بروز شکاف‌هایی در امکانات اجتماعی شده و شهروندان را از مشارکت اجتماعی دور نگه می‌دارد و در نهایت شهر را به سمت خوشه‌های شدن در بعد فضایی هدایت می‌کند. هدف مقاله حاضر آن است تا با استفاده از تحلیل‌های خودهمبستگی، رابطه پایگاه اجتماعی و اقتصادی قومیت‌ها با جدایی‌گزینی آنان در محلات شهر تکاب تحلیل و تأثیر آن‌ها بر یکدیگر با استفاده از نقشه‌نمایش داده می‌شود. روش پژوهش به کار گرفته‌شده توصیفی-تحلیلی، مبتنی بر مطالعات کتابخانه‌ای و پیمایش‌های میدانی است. در این پژوهش قومیت، میزان درآمد و هزینه خانوار به تفکیک در حوزه‌های شهری مورد بررسی قرار گرفته است، بدین ترتیب که ابتدا با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای و برداشت‌های میدانی اطلاعات مرتبط با پایگاه درآمدی و قومیت خانوار جمع‌آوری شده است، سپس با ایجاد پایگاه داده‌ها در محیط GIS به ایجاد لایه‌های مورد نیاز برای انجام طرح پرداخته‌شده و در نهایت با استفاده از تحلیل آمار فضایی موران جهانی و آنسلین خودهمبستگی بین قومیت و درآمد به‌وسیله نقشه‌نمایش داده‌شده است. در موران جهانی قومیت ترک (۰/۵۳) و هزینه خانوار (۰/۲۳) با خوشه‌بندی بالاتر و به‌طور کامل در مجاورت یکدیگر واقع شده‌اند. موران آنسلین نیز جدایی‌گزینی قومی و درآمدی را نشان می‌دهد و جدایی‌گزینی اقتصادی با جدایی‌گزینی قومیتی به‌طور کامل تطابق دارد. به این صورت که قومیت ترک در شرق شهر تکاب از نظر درآمدی در سطحی بالاتر از قومیت کرد در غرب شهر است و جدایی‌گزینی قومیتی بر جدایی‌گزینی اقتصادی تأثیر مستقیم دارد. نتایج به‌دست‌آمده حاکی از آن است که بین پایگاه اقتصادی-اجتماعی قومیت‌ها و جدایی‌گزینی فضایی آنان رابطه علی و معلولی وجود دارد. در واقع می‌توان گفت چهار مرحله هجوم و توالی اکولوژیکی (نفوذ، هجوم، تثبیت، تراکم و توده شدن) در شهر تکاب به وقوع پیوسته است.

کلید واژه‌ها: جدایی‌گزینی اقتصادی، جدایی‌گزینی قومی، خودهمبستگی فضایی، شهر تکاب.

۱- استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

۲- دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه محقق اردبیلی. (نویسنده مسئول مکاتبات). somayehroshan@yahoo.com

۳- دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران.

۴- دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران.

بیان مسئله

در سال ۲۰۳۰ جمعیت شهری جهان (۶۰٪) جمعیت کره زمین خواهد بود (UNFPA, 2007:220)؛ بنابراین به‌منظور درک نقش بالقوه شهرها در به وجود آوردن توسعه، ضروری است مرزهایی که مانع این توسعه می‌شود، برداشته شود.

جدایی‌گزینی شهری یکی از این موانع است. (UN-Habitat, 2001: 125) جدایی‌گزینی به‌عنوان یک مشکل و جدایی بین جوامع قومی، مذهبی، نژادی و گروه‌های درآمدی است (Finney, 2009:1480). قراین و شواهد موجود نشان می‌دهد که اختلاف‌ها در سطح جامعه تنها به درآمد اقشار و گروه‌های مختلف اقتصادی محدود نمی‌شود بلکه دامنه آن به بروز شکاف‌هایی در امکانات اجتماعی نیز کشیده شده است (Kazemi, 2005:142). ضعف و یا فقدان کنترل دولت، منجر به جدایی‌گزینی در ابعاد مختلف به‌خصوص در بعد اقتصادی می‌شود. درواقع نابرابری اقتصادی یکی از انواع نابرابری‌ها است که منتج از مسائل اقتصادی من جمله نابرابری در توزیع درآمدها، مقررات نادرست اقتصادی و غیره می‌باشد (Afroogh, 1996:145). هم‌چنین در بعد اجتماعی، فقدان رابطه مثبت بین گروه‌های مختلف اجتماعی تعصب را میان آن‌ها افزایش می‌دهد و آن‌ها را از مشارکت اجتماعی دور نگه می‌دارد (Sabatini, 2006; Fetiosa, 2010) و این امر درنهایت باعث خوشه‌ای شدن شهر درزمینه فضایی می‌شود (Habib, 2011:365). به‌طورمعمول جدایی‌گزینی قومی، مذهبی، زبانی، منجر به جدایی‌گزینی اقتصادی- اجتماعی نیز می‌شود. در کشور ما همانند سایر کشورهای درحال توسعه که از دهه پنجاه، به‌نوعی راهبردهای توسعه را تجربه کرده‌اند، به‌ویژه با اتخاذ راهبرد رشد و برنامه‌های سیاست تعدیل، معضل فقر و شکاف‌های اقتصادی - اجتماعی بخصوص در استان‌های مرزی کمتر برخوردار که دارای بافتی چند قومیتی هستند بیشتر نمایان گردید (Kazemi, 2005:145) با توجه به حضور قومیت‌های گوناگون در ایران، عامل مهاجرت باعث تجمع گروه‌های متعدد قومی در شهرها گردید. پرواضح است که نمود چنین معضلاتی به‌ویژه در استان‌هایی که دارای ساختار متنوع قومی می‌باشند، بیشتر است. این پژوهش بر جدایی‌گزینی درآمدی به‌عنوان جدایی بین مکان مسکونی خانواده‌های وابسته به گروه‌های متفاوت قومی در شهر تکاب تمرکز کرده است. تکاب به‌عنوان تنها نقطه شهری در شهرستان، باعث جذب مهاجران از سایر شهرستان‌های استان و بخصوص

روستاهای اطراف شده است. به لحاظ سنی بیشترین میزان مهاجران در سنین اشتغال می‌باشند. در نتیجه مهم‌ترین انگیزه مهاجرت، انگیزه‌های اقتصادی می‌باشد. به همین دلیل مهاجران از نظر اقتصادی در سطح پایین‌تری نسبت به ساکنان اصلی شهر می‌باشند. اکثر این مهاجرین کردهای شهرستان‌ها و استان‌های اطراف بوده که در دروازه‌های ورودی شهر به‌ویژه در غرب شهر ساکن شده‌اند و به تدریج به سمت شرق در حال پیشروی هستند. با این حال، مطالعات مستدل و کاملی در خصوص تعداد، نوع و الگوی استقرار آن‌ها انجام نشده که این مطالعه به دنبال بررسی آن است. بدون شک نظر به اهمیت مسائلی همچون همگرایی شهری و ارتباط آن با گروه‌های قومی، پتانسیل بالای وقوع انواع کشمکش‌ها بین مرزها و لبه‌های قومیت‌ها، موضوع عدم هویت و عدم حس تعلق به مکان و تأثیر آن در روحیه مشارکت ساکنین شهری، زمینه مطالعه گروه‌های قومی و الگوی استقرار آن‌ها را بیش از پیش فراهم می‌کند.

پرسش‌های پژوهش

خودهمبستگی فضایی بین گروه‌های قومیتی و درآمدی در محلات شهر تکاب به چه صورت است؟

✓ رابطه همبستگی بین گروه‌های قومی و گروه‌های درآمدی در محلات شهر تکاب به چه صورت است؟

اهداف پژوهش

- هدف اصلی این پژوهش بررسی مدل تحلیل آمار فضایی به منظور درک مکانیسم و عوامل مؤثر بر جدایی‌گزینی اقتصادی بوده که در نهایت باعث کاهش جدایی‌گزینی و حمایت از فعالیت برنامه‌ریزی می‌شود.
- هدف‌های فرعی پژوهش عبارت‌اند از:
 - بررسی خودهمبستگی فضایی گروه‌های قومی و درآمدی در شهر تکاب؛
 - شناسایی الگو و نحوه استقرار هر یک از گروه‌های قومی در شهر تکاب؛
 - تعیین رابطه همبستگی بین جدایی‌گزینی درآمدی و قومیتی در محلات شهر تکاب.

پیشینه پژوهش

جدایی‌گزینی و تبعیض نژادی یکی از مسائل اصلی و محوری در علوم اجتماعی و مطالعات جمعیتی می‌باشد. با شروع صنعتی شدن به‌ویژه پس از جنگ جهانی دوم، اثرات توزیعی راهبردهایی چون رشد اقتصادی، رشد توأم با توزیع و غیره گروه‌کثیری از مردم را برخوردار نساخت و منجر به بروز شکاف‌های اقتصادی، اجتماعی و گسترش پدیده فقر و جدایی‌گزینی گردید (Johansen, 1993:25). در واقع الگوهای جدایی‌گزینی از مکتب اکولوژی انسانی شیکاگو نشئت‌گرفته و به دست آوردن اندازه درست جدایی‌گزینی در فضای چند دهه گذشته موضوع مورد بحث بوده است. در دهه‌های اخیر پیشرفت‌های متعددی در سنجش جدایی‌گزینی روی داده است (Djonei, 2009:2). شاخص‌های جدایی‌گزینی در آمریکا رشد و توسعه پیدا کرد. در دهه ۱۹۹۰ اقدامات و تحلیل‌های فضایی برای جدایی‌گزینی معرفی شدند. این تحلیل‌ها تا قبل از این دهه به‌درستی و به‌طور گسترده مورد استفاده قرار نگرفته بودند که دلایل استفاده از تحلیل‌های فضایی شاخص ساده و آسان برای محاسبه و در دسترس بودن داده‌ها می‌باشد. بعد از پیشرفت GIS بیشتر محققان به قابلیت‌های تحلیل‌های فضایی پی بردند و به‌منظور این تحلیل‌ها داده‌های توصیفی و اطلاعات جغرافیایی (فضایی) را ترکیب نمودند. در اینجا به‌صورت خلاصه به پاره‌ای از پژوهش‌های داخلی و خارجی مرتبط با پژوهش حاضر اشاره خواهد شد.

هاسمن^۱ در سال ۱۹۹۵ وضعیت دو ناحیه مادرشهری استکهلم و سانفرانسیسکو را به لحاظ جدایی‌گزینی فضایی را در دو نوع قومی- نژادی و نوع خانوار ساکن مورد بررسی و مقایسه قرار می‌دهد. وی ضمن بیان تفاوت‌های متعدد این دو ناحیه شهری به لحاظ جدایی‌گزینی، از وضعیت درآمد اقتصادی و ویژگی‌های جمعیتی ساکنان به‌عنوان عوامل مؤثر در جدایی‌گزینی یاد می‌کند.

بوستیک و سورت^۲ (۲۰۰۱) در اوزاکا ثابت کردند، رابطه مهمی بین گروه‌های نژادی و درآمد وجود دارد، هم‌چنین شکاف درآمدی بین گروه‌های نژادی به وجود آمده است.

1- Harsman

2- Bostic & Surette

آلن^۱ (۲۰۰۲)، افزایش جدایی‌گزینی فضایی و اقتصادی را، بین مکزیکی‌ها و آنجلسی‌های ساکن لس‌آنجلس مطرح کرد که شکافی را از سال ۱۹۶۰ موجب شده بود. در سال ۲۰۰۹ بولت^۲، جدایی‌گزینی مسکونی را در پنج کشور اروپایی (اوکراین، فنلاند، آلمان، هلند و سوئد) در ارتباط با اقلیت‌های قومی مورد مطالعه قرار می‌دهد و در نهایت علت اصلی جدایی‌گزینی قومی در این کشورها را سیاست‌های نادرست دولتی به‌خصوص در حوزه مسکن و عدم توجه به ریشه‌های پدیده جدایی‌گزینی در سیاست‌ها و طرح‌های اجرایی می‌داند.

لاکینبل و همکاران^۳ (۲۰۱۱)، جدایی‌گزینی مسکونی را با توجه به نژاد و درآمد در سه شهر فونیکس، میامی و شیکاگو بررسی کرده و جدایی‌گزینی را، بین سیاه‌پوستان و سفیدپوستان با توجه به درآمدشان نشان داده‌اند.

وسلینو و لی گوئیس^۴ (۲۰۱۲)، روند گتونشینی در شهرهای فونیکس، لاس‌وگاس و سیاتل را بررسی کرده‌اند و دریافتند رابطه قوی و مثبتی بین گتونشینی و نابرابری اقتصادی در این شهرها وجود دارد.

در ایران پژوهش‌های جدایی‌گزینی سابقه چندانی ندارد. به‌عنوان نمونه می‌توان به کار عماد افروغ در مقاله‌ای با عنوان فضا و نابرابری اجتماعی اشاره کرد که به بررسی نظری عوامل مؤثر بر جدایی‌گزینی فضایی است. وی در بخش نتایج پژوهش بیان می‌دارد که از بین متغیرهای مستقل پایگاه اقتصادی - اجتماعی، سکونت در محله جنوب شهر و متغیرهای کنترلی سن و سواد، بیشترین و معنادارترین قدرت تبیین‌کنندگی متعلق به سکونت در محله جنوب شهر (با ضریب استاندارد ۰٫۴۷) و متغیر سن (با ضریب استاندارد ۰٫۱۸) است.

محمدرحیم رهنما نیز پژوهشی با عنوان «جدایی‌گزینی فضایی-مکانی شهری مورد بافت قدیم شهر مشهد» در سال ۱۳۷۹ انجام داده است. وی برای این منظور دو دوره زمانی مختلف را با دو شاخص «عدم تشابه» و «جدایی‌گزینی» در دو مقطع زمانی

1- Allen

2- Bolt

3- Lukinbeal et al

4- Vesselinov & Le Goix

پژوهشنامه جغرافیای انتظامی (سال پنجم، شماره نوزدهم، پاییز ۱۳۹۶)

مختلف مورد مطالعه قرار می‌دهد و در نهایت این دو شاخص را در سنجش جدایی‌گزینی بسیار مؤثر و کارا می‌داند.

در پژوهشی دیگر با عنوان «چگونگی جدایی‌گزینی سکونتی در شهر تهران» منصوره اعظم‌آزاده در سال ۱۳۸۲ چگونگی جدایی‌گزینی سکونتی در شهر تهران را مورد مطالعه قرار داده که در آن جدایی‌گزینی فضایی-مکانی گروه‌های مختلف اقتصادی-اجتماعی را با استفاده از شاخص‌های آماری گوناگون مورد مطالعه قرار داده است و در نهایت تفکیک پایگاه‌های مختلف اجتماعی و ابعاد آن بر حسب مناطق را مورد تأیید قرار داده است.

اما با توجه به مطالعات نگارندگان تاکنون در ایران جدایی‌گزینی قومی و رابطه آن با جدایی‌گزینی اقتصادی در شهرها کار نشده و بیشتر مطالعات انجام‌شده در مورد نابرابری درآمدی و در حیطه اقتصاد بوده است. از این رو این پژوهش می‌تواند موضوعی جدید بشمار بیاید.

مبانی نظری پژوهش

جدایی‌گزینی در اکثر مواقع طی مراحل صورت می‌گیرد که از آن تحت عنوان هجوم و توالی اکولوژیکی یاد می‌شود و به‌طور خلاصه عبارت‌اند از:

۱. نفوذ: در این مرحله تعداد معدودی از افراد و خانواده‌هایی که از نظر قومی، نژادی، مذهبی و زبانی با اکثریت مردم تفاوت‌هایی دارند وارد منطقه‌ای از شهر می‌شوند.
۲. هجوم: در این مرحله تعداد زیادی از خانواده‌ها و افراد همان گروه، به منطقه‌ای از شهر که از قبل به‌وسیله تعداد معدودی از افراد و خانواده‌های همان گروه اشغال شده است، وارد می‌شوند.
۳. تثبیت: در این مرحله ادامه مهاجرت و اقامت در منطقه اشغال‌شده، به جامعه کوچک مهاجمین در داخل یک شهر حالت تثبیت و مکان‌یابی دائمی می‌بخشد.
۴. تراکم و توده شدن: میزان خانواده‌های مهاجم نه‌تنها تثبیت می‌شود بلکه روزبه‌روز به تعداد آن‌ها اضافه می‌شود؛ بنابراین انتخاب محل سکونت در یک محیط یا محله شهری توسط عواملی چند تحت تأثیر قرار می‌گیرد که می‌توان

این عوامل مؤثر را شامل موارد زیر دانست: سن سرپرست خانواده، ابعاد خانواده، مالکیت واحد مسکونی، میزان تحصیلات، منزلت اجتماعی خانواده در مقایسه با خانواده‌های ساکن در محله، احساس پیشرفت اجتماعی سرپرست خانواده در سال‌های آینده، میزان گرایش به مسکن فعلی و میزان علاقه نسبت به منطقه مسکونی. با این حال بر اساس مطالعات انجام‌شده در شهرهای بزرگ چند عامل در ساخت الگوهای فضایی دخالت دارند (Shakouie, 1986:36).

- پایگاه اجتماعی اقتصادی که شکل قطعی به شهر می‌بخشد.
- پایگاه خانوادگی: باعث شکل‌گیری منطقه‌ای شهر می‌شود.
- پایگاه قومی: به شهرها شکل هسته‌ای می‌دهد که هر خوشه متعلق به یک قوم می‌باشد.
- بافت موزاییکی: هر یک از سه الگوی فوق می‌تواند به ایجاد الگوی موزاییکی شهر کمک کند.

مطالعات نشان می‌دهد طی دوره‌های تاریخی عوامل گوناگونی در جدایی‌گزینی اجتماعی در شهرها تأثیرگذار بوده‌اند. جدول زیر دربردارنده شرایط کلی و عوامل مؤثر در جدایی‌گزینی اجتماعی در شهرهاست.

جدول شماره (۱): عوامل مؤثر در جدایی‌گزینی اجتماعی شهرها طی دوره‌های تاریخی

دوره	شرایط کلی	عامل اصلی جدایی‌گزینی	مقیاس جدایی‌گزینی	نمونه
قبل از مدرنیسم	همگنی جمعیت شهرها (جمعیت بومی)	مذهب و دین	محله و ناحیه	محله یهودی‌ها، محله زرتشتی‌ها
اوایل دوره مدرنیسم	شروع مهاجرت‌های گسترده به شهرها	قومیت و اجتماع و حرفه	محله و ناحیه	محله ترک‌ها، محله مسگرها و غیره
اواسط دوره مدرنیسم	افزایش درآمد و رونق سرمایه‌داری	اقتصاد	محله و ناحیه	محله بالا شهر و پائین شهر
پست‌مدرنیسم	افزایش تعاملات جهانی، رونق شبکه جهانی، عصر دیجیتال	مجموعه از عوامل گوناگون (دین، اقتصاد، قومیت، نوع تفکر و غیره)	بلوک، واحد مسکونی	جوامع پراکنده و حومه‌ای

منبع: امیر فخریان، ۱۳۹۲: ۳.

همان‌طور که در جدول شماره (۱) مشاهده می‌شود، در اوایل دوره مدرنیسم همراه با وقوع مهاجرت‌های گسترده به شهرها، عامل جدایی‌گزینی در شهرها که تا قبل از آن

پژوهشنامه جغرافیای انتظامی (سال پنجم، شماره نوزدهم، پاییز ۱۳۹۶)

مبتنی بر ویژگی‌های دینی و مذهبی بوده است، جای خود را به عامل گروه‌های قومی و اجتماعی می‌دهد و چنین وضعیتی تا اواسط دوره مدرن ادامه پیدا می‌کند. هم‌زمان بارونق سرمایه‌داری و افزایش درآمد، عامل اقتصاد نقش پررنگ‌تری را در جدایی‌گزینی اجتماعی ایفا می‌کند. با این حال نکته مشترک در تمامی این دوران، مقیاس جدایی‌گزینی بوده که از سطح محله تا ناحیه را شامل می‌شود. در عصر پست-مدرنیسم هم‌زمان با تغییر و تحولات صورت گرفته، افزایش تعاملات، رونق شبکه جهانی و ورود به عصر دیجیتال، از یکسو از نظر اجتماعی جوامع، به شدت متکثر شده و از سوی دیگر به دلیل عدم وابستگی به فضای واقعی و تأکید بر فضای مجازی، زمینه جدایی‌گزینی بیشتر افراد بیش‌ازپیش فراهم می‌شود (Amirfakhrian, 2013:3).

قلمرو و محدوده پژوهش

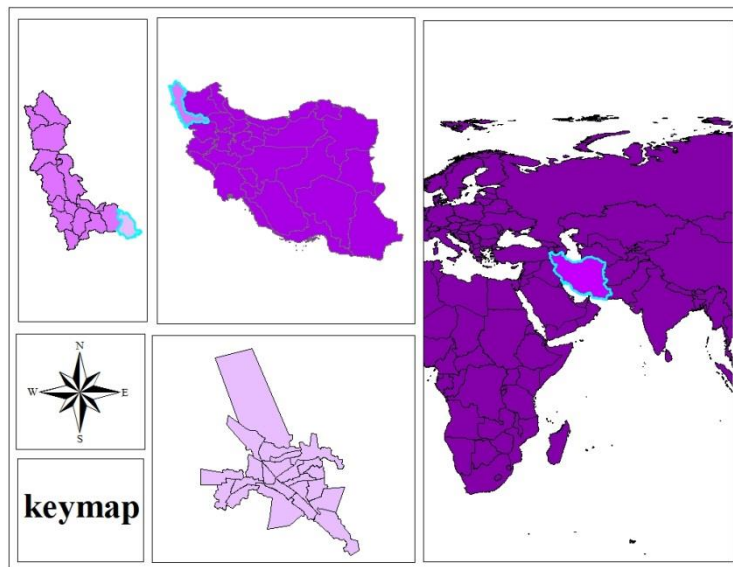
شهر تکاب در موقعیت جغرافیایی ۳۶ درجه و ۲۴ دقیقه عرض شمالی و ۴۷ درجه و ۷ دقیقه طول شرقی در منتهی‌الیه جنوبی آذربایجان غربی قرار دارد. این شهر به وسعت تقریبی ۷۰۴/۴ هکتار و بر مبنای سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵ جمعیت این شهر بالغ بر ۴۹۶۷۷ نفر می‌باشد (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵). تکاب مرکز شهرستانی به همین نام در استان آذربایجان غربی بوده و تنها نقطه شهری در شهرستان است و همین امر باعث جذب مهاجران از سایر شهرستان‌های استان و به خصوص روستاهای شهرستان در دهه ۶۵-۷۵ شده است. یافته‌های توصیفی پژوهش، حاکی از آن است که در شهر تکاب بیشترین مهاجرت‌ها در طی دهه ۷۵-۸۵ اتفاق افتاده است. به لحاظ سنی بیشترین میزان مهاجران در گروه‌های سنی ۱۰ تا ۳۴ ساله می‌باشند (طرح جامع شهر تکاب، ۱۳۹۰: ۱۵). در واقع در سنین اشتغال می‌باشند؛ در نتیجه مهم‌ترین انگیزه‌های مهاجرت، انگیزه‌های اقتصادی می‌باشد. مشخصات عمده اجتماعی شهر تکاب را می‌توان در موارد زیر خلاصه کرد:

- ترکیب قومی جمعیت

ساکنین شهر تکاب ترکیبی از اقوام آذری و کرد هستند.

- ترکیب زبانی جمعیت

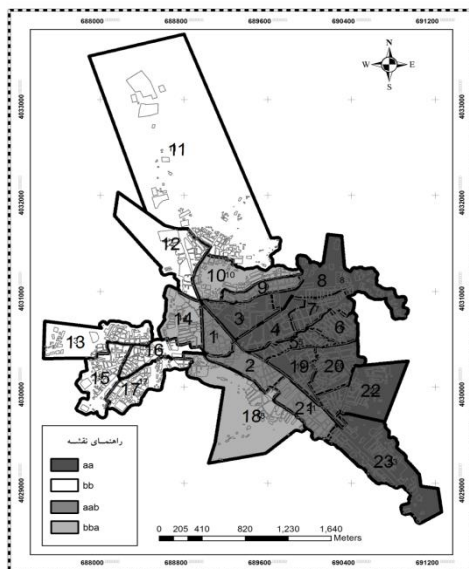
در شهر تکاب، زبان اصلی ساکنان آذری، ترکی آذربایجانی و ساکنان کرد آن کردی می‌باشد؛ بنابراین، می‌توان گفت، تنوع قومی از ویژگی‌های بارز شهر تکاب است. شکل شماره (۱)، نقشه موقعیت جغرافیایی شهر تکاب در استان می‌باشد.

شکل شماره (۱): نقشه موقعیت جغرافیایی شهر تکاب در کشور و استان

شکل‌های (۲) و (۳)، پراکندگی فضایی حوزه‌ها و بلوک‌های آماری و دو گروه عمده قومی ساکن در شهر تکاب به تفکیک دو گروه عمده مورد مطالعه ترک (a) و کرد (b) را نشان می‌دهد. از مجموع (۲۳) حوزه آماری شهر تکاب، ده حوزه به‌طور مطلق به گروه قومی ترک (a) و شش حوزه به‌طور مطلق به گروه قومی کرد (b) تعلق دارد. همچنین در چهار حوزه، غلبه با گروه قومی ترک (aab) و در سه حوزه غلبه با گروه قومی کرد (bba) است.

پژوهشنامه جغرافیای انتظامی (سال پنجم، شماره نوزدهم، پاییز ۱۳۹۶)

شکل شماره (۲): بلوک‌های آماری قومی در شهر تکاب. شکل شماره (۳): حوزه‌های آماری قومی در شهر تکاب.

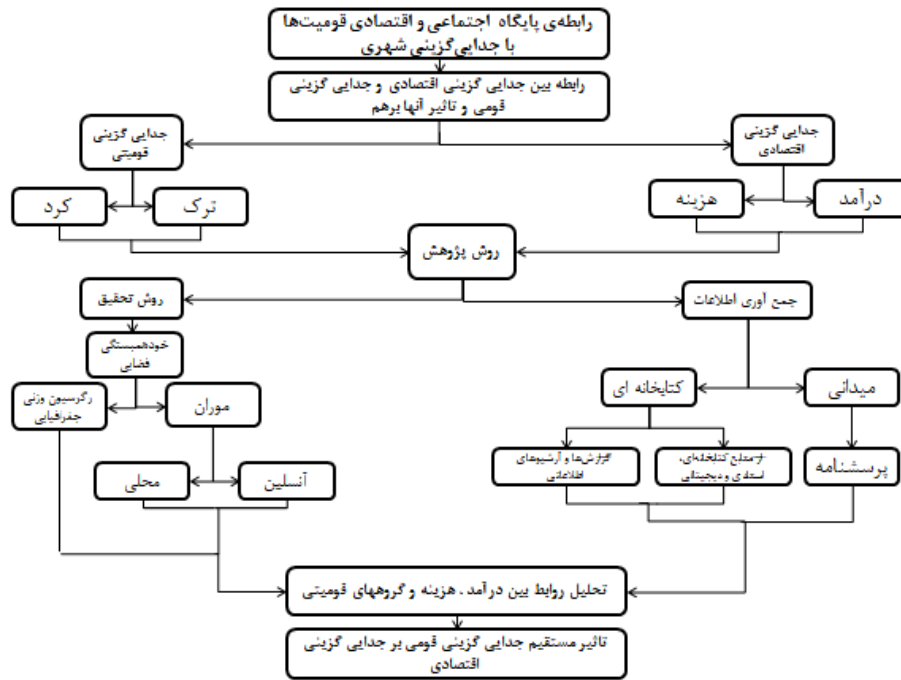
روش پژوهش

پژوهش حاضر از لحاظ هدف از نوع پژوهش‌های کاربردی و از نظر ماهیت و روش جزء پژوهش‌های همبستگی می‌باشد. ابزار جمع‌آوری داده‌ها، پرسشنامه و جامعه آماری مورد مراجعه، شهروندان ساکن در بلوک‌ها و حوزه‌های ۲۳ گانه شهر تکاب می‌باشند. روش نمونه‌گیری تصادفی ساده خانوارهای مستقر در هر حوزه آماری می‌باشد.

بدین ترتیب، پژوهش حاضر در طی سه مرحله به انجام رسیده است. در مرحله اول، با توجه به مطالعات کتابخانه‌ای و برداشت‌های میدانی اطلاعات مرتبط با پایگاه درآمدی و قومیت خانوار جمع‌آوری و در مرحله دوم، با ایجاد پایگاه داده‌ها در محیط GIS به ایجاد لایه‌های موردنیاز برای انجام طرح پرداخته شده است. در این محیط فیلدهای جداگانه‌ای به درآمد، هزینه و قومیت خانوار تعلق گرفته و در نهایت، با استفاده از آماره موران، میزان خودهمبستگی موران به صورت جهانی و آنسلین در گروه‌های درآمدی و قومی محاسبه شده است.

برای انجام پژوهش حاضر، دودسته از اطلاعات موردنیاز می‌باشد: الف: اطلاعات و داده‌های آماری جمعیتی. ب: اطلاعات و داده‌های جغرافیایی (مکان).

فرآیند پژوهش در شکل شماره (۴) نشان داده شده است.

شکل شماره (۴): مدل مفهومی پژوهش

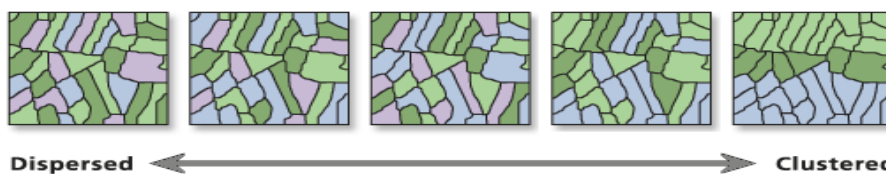
یافته‌های پژوهش

تحلیل مدل خودهمبستگی فضایی (Spatial Autocorrelation):

آمار فضایی به ما کمک می‌کند تا رفتار پدیده‌های جغرافیایی را بهتر درک نماییم. الگوها و روندهای موجود در پدیده‌ها را شناسایی و دلایل آن‌ها را کشف کنیم. طبقه‌بندی الگوهای فضایی - خواه خوشه‌ای، پراکنده و تصادفی - می‌تواند بر چگونگی نظم و ترتیب قرارگیری واحدهای ناحیه‌ای متمرکز شود. می‌تواند مشابهت و نبود مشابهت هر جفت از واحدهای ناحیه‌ای مجاور را اندازه گرفت. وقتی این مشابهت و نبود مشابهت‌ها برای الگوهای فضایی تعیین شود، خودهمبستگی فضایی شکل می‌گیرد

پژوهشنامه جغرافیای انتظامی (سال پنجم، شماره نوزدهم، پاییز ۱۳۹۶)

(Asgari, 2011: 89). نتایج این نوع پژوهش به فهم بیشتری از تغییر نحوه الگوهای فضایی گذشته به حال منجر گردیده است؛ بنابراین، نتایج مفیدی برای فهم عوامل جاری در تغییر الگوها را نشان می‌دهند. خودهمبستگی فضایی به تحلیل این موضوع می‌پردازد، آیا یک متغیر در یک منطقه بر همان متغیر در مناطق هم‌جوار تأثیرگذار است یا خیر؟ خودهمبستگی فضایی قوی، بدین مفهوم است که ارزش صفات پدیده‌های جغرافیایی به‌طور قوی با یکدیگر رابطه دارند (مثبت یا منفی). اگر رابطه خاصی بین متغیر در مناطق هم‌جوار وجود نداشته باشد، در اصطلاح عنوان می‌شود که خودهمبستگی فضایی وجود ندارد (Lee & Wong, 2001). (شکل شماره ۵).

شکل شماره (۵): نمایش شماتیک خودهمبستگی فضایی. منبع: عسگری، ۱۳۹۰: ۶۰.

این مقاله بر متغیرهایی همچون درآمد، هزینه خانوار و قومیت متمرکز شده است. خودهمبستگی جمعیت خانوار به‌منظور تعیین میزان جدایی‌گزینی قومیتی در بلوک‌های شهری و خودهمبستگی درآمد و هزینه نیز برای تعیین وضعیت درآمدی و اقتصادی قومیت کرد و ترک استفاده شده است. برای داده‌های فاصله‌ای نسبی، شاخص موران جهانی^۱ و شاخص موران محلی^۲ به کار می‌روند.

شاخص موران جهانی

شاخص موران جهانی بر مقایسه ارزش‌های همسایگی واحدهای ناحیه‌ای متکی است که یک ضریب محصول زمان بوده و مانند ضریب پیرسون، برای رابطه بین متغیرها می‌باشد (Lee & Wong, 2001: 9). این ضریب بر انحراف همسایگی از میانگین متغیرهای مطالعه شده تأکید می‌کند. همبستگی بین ارزش متغیرها که بر موقعیت مکانی آن‌ها تأکید دارد و انحراف از وابستگی‌های قابل‌مشاهده بین ارقام طبقه‌بندی‌شده را نشان می‌دهد (Griffith, 2000: 3).

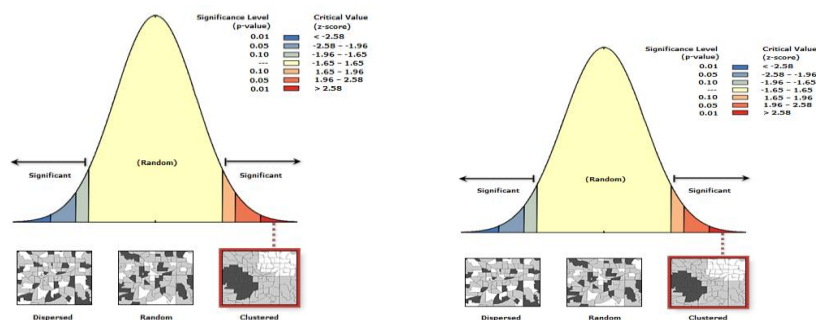
1- Moran's I

2- Anselin

۷ موران جهانی^۱

آماره موران به‌عنوان یک اندازه‌گیری خوشه‌ای جهانی و ارزیابی فرضیه صفر است که الگوی فضایی این داده‌ها تصادفی است؛ بنابراین رد فرضیه صفر نشانگر یک الگوی فضایی غیر تصادفی که اغلب عنوان همبستگی فضایی می‌گیرد. همبستگی مکانی مثبت ارزش‌های مشابه در مکان‌های مجاور را نشان می‌دهد در حالی که همبستگی منفی حاکی از آن است که ارزش‌های بالا در کنار مقادیر پایین است. همبستگی موران بین مثبت ۱ تا منفی ۱ است و در صورت عدم همبستگی به‌طور تقریبی، صفر است (W. Lichstein et al, 2002:448).

همان‌طور که در شکل شماره (۶) و (۷) و جدول شماره (۲) مشاهده می‌شود، جمعیت حوزه‌های ترک‌نشین با خوشه‌بندی بالاتر و به‌طور کامل در مجاورت یکدیگر نسبت به حوزه‌های کردنشین واقع‌شده‌اند و افزایش جمعیت ترک در یک حوزه باعث افزایش آن در حوزه‌های هم‌جوار می‌شود. خوشه‌بندی در سطحی پایین‌تر در قومیت کرد نیز مشاهده می‌شود. این امر جدایی‌گزینی جمعیتی در دو قومیت ترک و کرد را نشان می‌دهد.

شکل شماره (۶): میزان آماره موران قومیت ترک؛ شکل شماره (۷): میزان آماره موران قومیت کرد

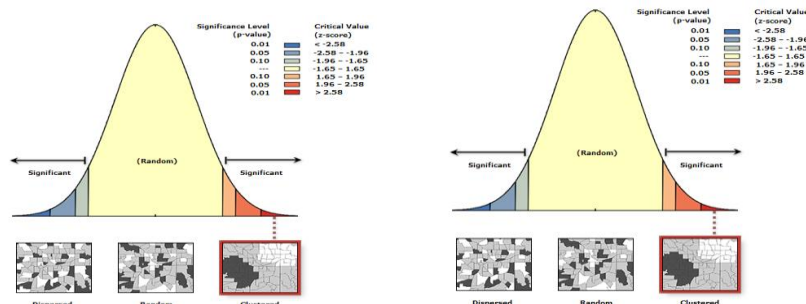
جدول شماره (۲): شاخص موران برای جمعیت قومیت‌های ترک و کرد در شهر تکاب

متغیر	Moran's Index	Z score	P-value
جمعیت قومیت ترک	۰/۵۳	۷/۲۳	۰/۰۱
جمعیت قومیت کرد	۰/۴۹	۶/۲۳	۰/۰۱

منبع: نگارندگان: ۱۳۹۵

پژوهشنامه جغرافیای انتظامی (سال پنجم، شماره نوزدهم، پاییز ۱۳۹۶)

همچنان که در شکل‌های شماره (۸) و (۹) و جدول شماره (۳) مشاهده می‌شود، هزینه خانوار با خوشه‌بندی بالاتر و کاملاً در مجاورت یکدیگر نسبت به درآمد خانوار واقع شده‌اند. در دو متغیر هزینه و درآمد خوشه‌بندی مثبت بوده و حوزه‌های با درآمد و هزینه مشابه در جوار یکدیگر قرار گرفته‌اند. این امر نیز بیانگر جدایی‌گزینی اقتصادی می‌باشد.

شکل شماره (۸): میزان آماره موران درآمد خانوار؛ شکل شماره (۹): میزان آماره موران هزینه خانوار

جدول شماره (۳): شاخص موران برای درآمد و هزینه قومیت‌های ترک و کرد در شهر تکاب

متغیر	Moran's Index	Z	P-value
درآمد	۰/۱۷	۲/۷۷	۰/۰۱
هزینه	۰/۲۳	۳/۵	۰/۰۱

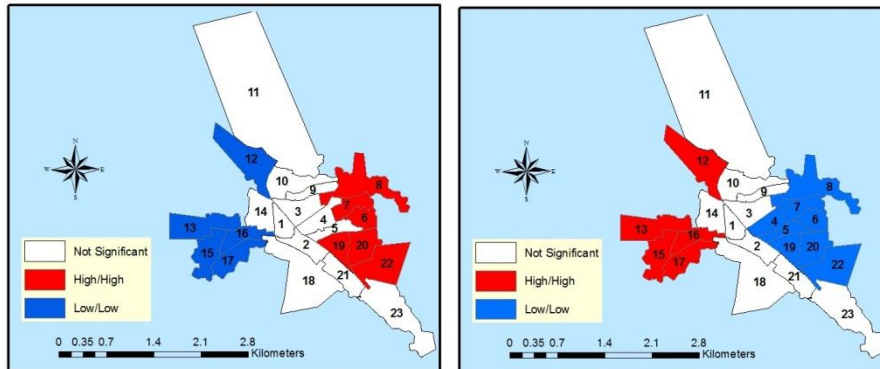
منبع: نگارندگان: ۱۳۹۵

✓ موران آنسلین^۱

در رابطه با موران محلی آنسلین چهار نوع اتحاد فضایی مطرح می‌شود:

- ◀ ارزش بالا - بالا: (بالاتر از میانگین) مشارکت ارزش‌های بالای همسایگی
- ◀ پایین - پایین: (ارزش پایین‌تر از میانگین) مشارکت ارزش‌های پایین همسایگی
- ◀ پایین - بالا: ارزش پایین در مشارکت با ارزش بالای همسایگی
- ◀ بالا - پایین: ارزش‌های بالا در مشارکت با ارزش‌های همسایگی پایین

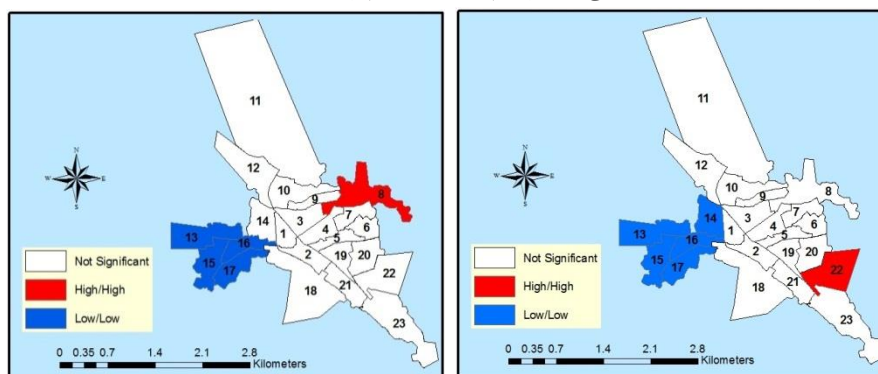
ارزش بالا - بالا و ارزش پایین - پایین وابستگی مثبت یا خوشه‌بندی را منعکس می‌کند و ارزش پایین - بالا و بالا - بالا - پایین مکان‌هایی که از همسایگان نشان متفاوت‌اند و همبستگی منفی را نشان می‌دهد (Wan Tsou, 2005:20). در این پژوهش ضرایب موران نقشه‌ها، در سطح معنی‌داری ۹۵٪ است.

شکل شماره (۱۰): نقشه الگوی فضایی قومیت کرد در شهر تکاب؛ شکل شماره (۱۱): نقشه الگوی فضایی قومیت ترک در شهر تکاب

شکل‌های شماره (۱۰) و (۱۱)، الگوی توزیع فضایی قومیت کرد و ترک را در سطح شهر تکاب نشان می‌دهد. همان‌طور که در شکل شماره (۱۰) مشاهده می‌شود، موران آنسلین الگوی فضایی قومیت کرد، در قسمت غربی شهر تکاب high/high است که حاکی از وجود جدایی‌گزینی قومی برای گروه کرد در سطح شهر تکاب می‌باشد. بدین ترتیب که جمعیت کردها در پنج حوزه بالاتر از میانگین (۸۰۰ نفر) و برعکس در قسمت شرقی شهر low/low در هشت حوزه پایین‌تر از میانگین است. در شکل شماره (۱۱) نیز موران آنسلین برای الگوی فضایی قومیت ترک در قسمت شرقی شهر تکاب high/high می‌باشد. بدین معنا که جمعیت ترک‌ها در شش حوزه بالاتر از میانگین (۱۱۱۵ نفر) و برعکس در قسمت غربی شهر low/low و در پنج حوزه پایین‌تر از میانگین است که نشانگر تمرکز فضایی و خوشه‌ای بودن قومیت ترک در شرق محدوده مورد مطالعه است، بنابراین، این دو شکل، نشانگر جدایی‌گزینی قومی می‌باشد.

پژوهشنامه جغرافیای انتظامی (سال پنجم، شماره نوزدهم، پاییز ۱۳۹۶)

شکل شماره (۱۲): نقشه الگوی فضایی هزینه خانوار در شهر تکاب؛ شکل شماره (۱۳): نقشه الگوی فضایی درآمد خانوار در شهر تکاب

شکل‌های شماره (۱۲) و (۱۳)، نقشه الگوی فضایی درآمد و هزینه خانوارها است. موران آنسلین الگوی فضایی درآمد در قسمت شرقی شهر تکاب high/high می‌باشد بدین معنا درآمد خانوار در یک حوزه بالاتر از میانگین (۴۴۴ هزار تومان) و برعکس در قسمت غربی شهر low/low در چهار حوزه پایین‌تر از میانگین است. موران آنسلین الگوی فضایی هزینه در قسمت جنوب شرقی شهر تکاب high/high می‌باشد. بدین معنا که هزینه خانوار در یک حوزه بالاتر از میانگین (۴۴۳ هزار تومان) و برعکس در قسمت غربی شهر low/low در پنج حوزه پایین‌تر از میانگین است. درواقع در هر دو متغیر درآمد و هزینه حوزه‌های کردنشین پایین‌تر از حد میانگین و بقیه حوزه‌ها به‌طور تقریبی برابر با میانگین هستند. این امر نشان‌دهنده تأثیر قومیت بر جدایی‌گزینی اقتصادی است.

نتیجه‌گیری

درواقع جدایی‌گزینی به معنای جدایی بین گروه‌های درآمدی، قومی، نژادی و زبانی است. جدایی‌گزینی باعث خوشه‌ای شدن شهر در زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی می‌شود. شهر تکاب دارای بافت فرهنگی متفاوت می‌باشد که از دو قوم ترک و کرد تشکیل شده که بیشتر این جمعیت مهاجران کرد بانگیزه‌های اقتصادی بوده‌اند. درواقع می‌توان گفت: چهار مرحله هجوم و توالی اکولوژیکی در شهر تکاب به وقوع پیوسته است و در حال حاضر بیشترین تمرکز جمعیتی گروه قومیتی ترک در جنوب و شرق شهر و بیشترین تمرکز جمعیتی گروه قومیتی کرد در شمال و غرب این شهر

واقع شده است و این گروه‌های قومیتی در این مناطق به مرحله جایگزینی کامل دست یافته‌اند. نواحی مرکزی شهر نیز به‌طور مشترک مورد استفاده هر دو گروه قومی قرار دارد و هر چه از مرزهای نواحی دارای جمعیت کامل متعلق به یک گروه فاصله می‌گیریم از حجم جمعیتی آن گروه کاسته شده و بر حجم جمعیتی گروه مقابل افزوده می‌شود. در این پژوهش متغیرهای مورد مطالعه، درآمد، هزینه و قومیت خانوار است که از طریق پرسشنامه گردآوری شده و روش‌های خودهمبستگی فضایی به‌منظور تحلیل فضایی جدایی‌گزینی قومی و اقتصادی به کار گرفته شده است. موران جهانی نشان‌دهنده بالا بودن جدایی‌گزینی قومی و خوشه‌ای بودن بیشتر حوزه‌های ترک‌نشین نسبت به حوزه‌های کردنشین است و جدایی‌گزینی جمعیتی در دو قومیت ترک و کرد را نشان می‌دهد. در جدایی‌گزینی اقتصادی نیز دو متغیر هزینه و درآمد خوشه‌بندی مثبت بوده و حوزه‌های با درآمد و هزینه مشابه در جوار یکدیگر قرار گرفته‌اند؛ هم‌چنین هزینه خانوار خوشه‌بندی بالاتری را نسبت به درآمد نشان می‌دهد. این امر نیز بیانگر جدایی‌گزینی اقتصادی می‌باشد. موران آنسلین نیز نشان‌دهنده جدایی‌گزینی کامل قومی است، هم‌چنین در بخش درآمد خانوار حوزه‌های کردنشین پایین‌تر از درآمد شهری می‌باشد، در هزینه نیز چنین است. ترک‌ها که ساکنان اولیه شهر می‌باشند در قسمت غربی شهر ساکن شده‌اند و کردهایی مهاجر در شهر تکاب نیز در قسمت شرقی شهر سکنی گزیده‌اند که این امر یک جدایی‌گزینی قومی را سبب شده است. نتایج حاصل از موران آنسلین نشانگر جدایی‌گزینی اقتصادی قومیت کرد از ترک است؛ بنابراین جدایی‌گزینی قومی تأثیر مستقیمی با جدایی‌گزینی اقتصادی دارد. بدین ترتیب یک خودهمبستگی فضایی مثبت بین گروه‌های قومی (ترک و کرد) و درآمدی (از نظر هزینه و درآمد) در محلات شهر وجود دارد. هم‌چنین جدایی‌گزینی اقتصادی با قومی به‌طور کامل تطابق دارد. به این صورت که قوم ترک در شرق شهر تکاب از نظر درآمدی در سطحی بالاتر از قوم کرد در غرب شهر است. در نتیجه جدایی‌گزینی قومیتی بر جدایی‌گزینی اقتصادی تأثیر مستقیم دارد.

این پژوهش عمدتاً از روش‌های مختلف آمار فضایی در ArcGIS جهت تحلیل روند جدایی‌گزینی قومی - نژادی و اقتصادی و شناخت الگوها و روندهای آن در زمینه تحلیل الگوی جدایی‌گزینی قومی و اقتصادی و میزان انطباق آن‌ها با یکدیگر استفاده نموده

پژوهشنامه جغرافیای انتظامی (سال پنجم، شماره نوزدهم، پاییز ۱۳۹۶)
 است. در صورت داشتن اطلاعات مناسب و لایه‌های فضایی مرتبط برای سال‌ها یا دوره‌های زمانی متعدد و طولانی، با استفاده از روش‌های مذکور می‌توان به‌خوبی تحول الگوها و رفتارهای پدیده‌های جغرافیایی از جمله الگوی جدایی‌گزینی را بررسی نمود.

پیشنهاد‌های پژوهش

با توجه به استقرار کردها در محلات فقیرنشین شهر تکاب و پایین بودن درآمد و هزینه آن‌ها نسبت به محلات ترک‌نشین و عدم وجود آن‌ها در محلات مرفه‌نشین شهر می‌توان به این نکته پی برد که با افزایش درآمد و سطح کیفی زندگی انسجام‌های درون‌گروهی قومی کم‌رنگ‌تر شده و عوامل دیگری در استقرار آنان مؤثر واقع می‌شود. بدین منظور پیشنهادهایی ارائه شده است که شامل:

- ✓ شناسایی و تفکیک محلات قومی در شهر تکاب؛
- ✓ توجه به خوشه‌های قومی در کلیه برنامه‌های شهری؛
- ✓ در نظر گرفتن طرح‌های آمایشی اجتماعی در کنار طرح‌های کالبدی شهری؛
- ✓ جذب مشارکت در فرایند برنامه‌ریزی شهری توسط تقویت حس مکانی با هویت‌سازی مکانی برای خوشه‌ها؛
- ✓ توجه به نقش مهم عامل قومی و اجتماعی در جدایی‌گزینی اجتماعی؛
- ✓ استفاده از روش‌های مختلف آمار فضایی در ArcGIS جهت تحلیل روند جدایی‌گزینی قومی-نژادی و اقتصادی و شناخت الگوها و روندهای آن جهت برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری‌های مربوطه.

منابع

- افروغ، عماد (۱۳۷۶). فضا و نابرابری اجتماعی: جدایی‌گزینی فضایی و تمرکز فقر در محله‌های مسکونی تهران. رساله دکتری رشته جامعه‌شناسی. تهران: دانشگاه تربیت‌مدرس.
- امیرفخریان، مصطفی (۱۳۹۲). بررسی الگوی جدایی‌گزینی گروه‌های قومی در شهر مشهد. مشهد: پنجمین کنفرانس برنامه ریزی و مدیریت شهری.
- آزاده، منصوره اعظم (۱۳۸۲). چگونگی جدایی‌گزینی سکونتی در شهر تهران. فصلنامه علوم انسانی دانشگاه الزهراء، شماره ۴۴ و ۴۵، ص ۵۰-۷۵. تهران: دانشگاه الزهراء.
- رهنما، محمدرحیم (۱۳۷۹). جدایی‌گزینی فضایی-مکانی شهری مورد بافت قدیم شهر مشهد، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی مشهد، شماره ۱ و ۲. مشهد: دانشکده ادبیات و علوم انسانی.
- شکویی، حسین (۱۳۶۵). جغرافیای اجتماعی شهرها: اکولوژی اجتماعی شهری. تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی.
- عسگری، علی (۱۳۹۰). تحلیل‌های آمار فضایی با ArcGIS. تهران: انتشارات سازمان فناوری اطلاعات و ارتباطات شهرداری.
- کاظمی، مهدی؛ غلامرضا زمانیان (۱۳۸۴). تحلیلی از وضعیت توزیع درآمد در مناطق شهری. فصلنامه جغرافیا و توسعه، بهار و تابستان فضایی کتابخانه‌های عمومی در شهر مشهد، شماره ۲، جلد ۱۲ پیاپی ۴۶. مشهد: سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و نهاد آستان قدس رضوی.
- مرکز آمار ایران (۱۳۹۵). گزارش جمعیت و خانوار شهرهای کشور به تفکیک استان.
- مهندس مشاوران نقش محیط (۱۳۹۰). طرح جامع تکاب، وزارت راه و شهرسازی. آذربایجان غربی: سازمان راه و شهرسازی.
- Allen, J. P. 2002. The Tortilla-Mercedes Divide in Los Angeles. *Political-Geography* 21:701-09.
- Bolt, Gideon, 2009, Combating residential segregation of ethnic minorities in European cities, *J Hous and the Built Environ*, Vol 24, 397-405
- Bostic, R.W. Surette, B.J. 2001. Have the doors opened wider? Trends in homeownership rates by race and income. *Journal of Real Estate Finance and Economics* 23 (3), 411-434.
- DJONIE, JAMIL, 2009, URBAN RACIAL SEGREGATION MEASURES COMPARISON, Evidence from the 2000 Census, *Rev Black Polit Econ*, Vol. 36, pp. 79-91.
- *Environment and Urban Systems*, Vol. 35, pp.104-115

پژوهشنامه جغرافیای انتظامی (سال پنجم، شماره نوزدهم، پاییز ۱۳۹۶)

- Finney, Nissa and Ludi Simpson(2009), Population Dynamics: The Roles of Natural Change and Migration in Producing the Ethnic Mosaic, Journal of Ethnic and Migration Studies Vol. 35, No. 9, November 2009, pp. 1479_1496.
- Flávia F. Feitosa, 2011. Multi-agent simulator for urban segregation (MASUS). Computers,
- Griffith, Daniel A, 2000, Spatial Autocorrelation Department of Geography, Syracuse University.
- Habib, Jamshid(2011), Urban cohesiveness in Kabul City: challenges and threats, International Journal of Environmental Studies, Vol. 68, No. 3, June 2011, 363–371 Insects.
- Harsman, Bjorn, 1995, the spatial segregation of ethnic and demographic groups, Journal of Urban Economics, vol 37, pp. 1-16.
- Johansen, F (1993) Poverty Reduction in East Asia. World Bank Discussion Paper Journal of Sociology, Vol 112(3), pp. 667–709
- Lee, Jay, Wong, David.w.s (2001). Statistical analysis with arc view GIS, John Wiley and sons, New York,135-137
- Lukinbeal, Christopher, Patricia L. Price, Cayla Buell, 2011, Rethinking “Diversity” Through Analyzing Residential Segregation Among Hispanics in Phoenix, Miami, and Chicago, The Professional Geographer, Volume 64, Number 1.
- Sabatini F (2006).The social spatial segregation in the cities of Latin America. Inter- American Development Bank, Sustainable Development Department, Social Programs Division
- Tsou Ko-Wan, Hung Yu-Ting and Chang Yao-Lin, (2005).An accessibility-based integrated measure of relative spatial equity in urban public Facilities, Department of Urban Planning, National Cheng Kung University, Tainan70101, Taiwan
- UNFPA (2007) State of World population 2007: unleashing the potential of urban growth. United Nations Population Fund, UNFPA, New York
- UN-Habitat (2001a) Inclusive cities initiative: the way forward. UN-Habitat, Nairobi
- Urban Economics, vol 37, pp. 1-16
- Vesselinov Elena & Renaud Le Goix (2012), from picket fences to iron gates: suburbanization and gated communities in Phoenix, Las Vegas and Seattle, GeoJournal, 77:203–222.
- W. LICHSTEIN JEREMY, THEODORE R. SIMONS, SUSAN A. SHRINER, AND KATHLEEN E. FRANZREB(2002), SPATIAL AUTOCORRELATION AND AUTOREGRESSIVE MODELS IN ECOLOGY, Ecological Monographs, 72(3), pp. 445–463.